

Csiki Varga Tamás: KITEKINTÉS KÖZÉP-EURÓPÁRA 2038-IG

A fejezet a Közép-Európa⁷⁵ előtt álló húsz évre vonatkozó kitekintés, stratégiai előrejelzés, amely a napjainkban látható trendek és az ezekhez kapcsolódó driverek alapján⁷⁶ egyidejűleg több kérdésre is keresi a választ. Kiindulópontként úgy véljük, hogy a 2038-ig terjedő időszak fő kérdése – napjainkhoz hasonlóan – az lesz, hogy a térség államai felzárkóznak és modernizálódnak, vagy stagnálás, esetleg leszakadás vár rájuk a gazdasági értelemben fejlett, jóléti, társadalmi-politikai értelemben többnyire posztmodern értékeket valló nyugat-európai és észak-európai államokhoz képest, amelyek az 1990-es évektől euroatlanti integrációnk viszonyítási pontját, egyben célját jelentették (CSIKI-TÁLAS-VARGA 2014).

E fő kérdésfelvetésnek számos olyan tényezője van, amelyeknek végkifejlete a dinamikusan változó európai politikai-gazdasági-társadalmi térben éppen vita tárgyát képezi. Sikeres marad-e, esetleg folytatódik és mélyül az európai integráció, vagy ennek keretében, esetleg alternatívájaként a kelet-közép-európai regionalizáció nyer majd teret? Stabilitás vagy destabilizáció jellemzi majd a térséget? Képes lenne-e, lesz-e Közép-Európa politikai-gazdasági-társadalmi téren bármilyen alternatív, életképes, a fejlődést biztosítani tudó modellt kínálni a kontinens többi állama számára – akár önálló politikai blokkként fellépni, mint arra a visegrádi négyek állítólag kísérletet kívánnak tenni? (MÁRKY 2018, 53.)

E részkérdésekre a jelenleg azonosítható trendek nyomán még nem láthatjuk a válaszokat, arra azonban minden bizonnyal számíthatunk, hogy a következő két évtizedben el fog dőlni, hogy a demokrácia-viták terén a liberális vagy az illiberális, a gazdaságpolitikában a liberális vagy az unortodox, a társadalompolitikában a nyitott, befogadó vagy az elzárkózó „modellek” lesznek-e működőképeseek. Az előttünk álló időszakban arra is választ fogunk kapni, hogy Európa pedig – részben vagy egészben – a mélyebb integráció (bizonyos mértékű föderalizáció) és az ezzel járó szuverenitásmegosztás, vagy a renacionalizáció, a nemzetállamok szerepét megerősítő szuverenitásmegetartás felé mozdul-e tovább. Közép-Európa ugyanis elválaszthatatlanul részét képezi Európának, az Európai Unióban zajló

⁷⁵ A fejezet pusztán elemzésmódszertani megfontolásokból „Közép-Európa” alatt az alábbi államokat érti: Ausztria, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia. Azaz a Baltikumot, a visegrádi négyeket, valamint Ausztriát és Romániát, amelyek a skandináv államok, a posztszovjet térség, a Balkán, valamint Nyugat-Európa által (esetünkben ide soroljuk Németországot is) határolt földrajzi térben fekszenek. A balti országokat azért, mert az Európai Unióba és a NATO-ba mélyen integrált államokról van szó, amelyek ma már minden téren jobban kötődnek Európához, mint a posztszovjet térséghez. A visegrádi államok Közép-Európa „magterületét” képezik évszázadok óta; Ausztria pedig erős közép-európai önazonossággal bír. Románia helyzete annyiban megosztott, hogy a Fekete-tenger és a Balkán térségéhez is kötődik, azonban európai és euroatlanti integrációját erősebb kötődésnek véljük.

⁷⁶ *Trend*: olyan múltban kialakult minta, amelyről okunk van feltételezni, hogy folytatódni fog, és statisztikai módszerekkel vagy kollektív megegyezéssel mérhető. *Driver*: az a szereplő vagy tényező, amely változást okoz.

vitáknak; a térség lehetőségei és kihívásai egymással is mind szorosan összefüggenek, egymásra hatnak és erősen függenek magától az európai integráció jövőjétől. A kettő nemcsak földrajzi értelemben alkot „közös halmazt”, hanem gazdaságilag, valamint az információs és kibertérben is. Közép-Európa tehát a kontinens egészétől nem különválasztható – de mint közvetlen biztonsági környezetünk, a kötet előző fejezetében foglaltakra építve önálló értékelést igényel.

Közép-Európa jövőképe tehát önmagában, a tágabb környezettől függetlenül nem értelmezhető, mert magas fokú nyitottság, erős (kölcsonös) függőségek és sebezhetőségek határozzák meg, miközben ezekhez belső, megoldatlan problémák is társulnak. Így a következő húsz évben is szem előtt kell tartanunk, hogy térségünket három stratégiai irányból érik komoly behatások: keletről (elsősorban Oroszország részéről közvetlenül és a posztszovjet térségből közvetetten), nyugatról (elsősorban Németország és az EU intézményei részéről közvetlenül), valamint délről (a Balkán államaiból közvetetten).

Végül, de nem utolsósorban: átfogóan szemlélve biztonságunkat, az elmúlt évek romló biztonsági környezete, az európai biztonsági architektúra gyengülése, a normaalapú liberális nemzetközi rendszer, a nemzetközi jog és normák, szankciós rezsimek, valamint multilaterális intézmények gyengülése negatív hatással vannak a térség kisállamaira⁷⁷ – csakúgy, mint a szomszéd térségek instabilitása (befagyott és új konfliktusok, transznacionális kihívások) (ESPAS 2015). E jelenségek az előrejelzés 20 éves időszakára előrevetítve sem jelentenek jót. Éppen ezért a közép-európai kisállamoknak elemi érdeke lesz az integrációs közösségek és szövetségi rendszerek erősítése, mert érdekeiket csak ezekben tudják hatékonyan képviselni – még akkor is, ha ez kompromisszumokat fog követelni.

A következőkben a térségben a társadalmi, gazdasági, technológiai, környezeti, politikai és katonai téren látható trendeket és drivereket összegezzük és értékeljük – ami nem fontossági sorrendet jelöl. A katonai szektor trendjei nem azért az utolsók, mert legkevésbé fontosak, hanem azért, mert a közép-európai kisállamoknak valós cselekvési képessége csak szövetségeseikkel együtt lesz, és e védelmi törekvéseket évtizedes távlatban leginkább európai szinten lehet értelmezni. Végül három forgatókönyvvel – „Ütközőzóna”, „Kiüresedés”, „Modernizáció” – értékeljük a térség előtt álló negatív, reális és pozitív jövőképeket aszerint, hogy mely tényezőcsoportok kapnak nagyobb súlyt 20 éves távlatban.

TÁRSADALMI TÉNYEZŐK

Közép-Európa államainak lehetőségeit döntő mértékben meg fogják határozni azok a kedvezőtlen társadalmi-népesedési folyamatok, amelyeknek több mint egy évtizede magunk is tanúi vagyunk: a lakosság abszolút számának csökkenése, a népességszaporulat mértékének relatív csökkenése, a fokozódó elöregedés és a jelentős mértékű elvándorlás minimális bevándorlással párosulva. Ezek összességében a térség minden államában jelentősen csökkenő népességet jeleznek előre a következő húsz évre (ENSZ 2015), és jelenleg az ellensúlyozó családpolitikai

⁷⁷ A fejezet „kisállamként” nem a földrajzi terület, hanem a 10 milliónál kisebb lakosság és az ebből eredő viszonylag korlátozott gazdasági, katonai stb. hatalmi képességek és befolyásolási képesség alapján definiál egy országot. Közép-Európában Románia és Lengyelország rendelkezik ennél komolyabb képességekkel és esetleges regionális középhatalmi elképzelésekkel.

intézkedések (több gyermek vállalásának ösztönzése adópolitikai, lakhatási, iskoláztatási támogatásokkal) nem látszanak elégségesnek: a születési ráta növekedésének szinten tartása sem reális cél regionálisan. Az előregedő társadalom, az aktív munkaképes korúak számának csökkenése a szociális ellátórendszer, különösen a nyugdíjrendszer fenntarthatóságát fogja ellehetetleníteni.

A népességcsökkenést egyes országokban bevándorlással igyekeznek ellensúlyozni (Ausztriában Európán kívülről, Lengyelországban Ukrajnából érkezőkkel), ami bizonyos mértékben a jövőben is folytatódhat, amíg e célországok vonzó lehetőséget jelentenek a bevándorlóknak, azonban azt is láthatjuk, hogy az etnikai alapú betelepülés – mint a határon túli magyarok és a diszpóra áttelepülése Magyarországra – csak korlátozott tartalékokkal bír. (Ráadásul ebben a konkrét esetben a betelepülő magyarok sem bírnak magasabb termékenységi jellemzőkkel, mint a már itt élők.)

A térség lakóinak számát tovább csökkenti az erőteljes elvándorlás, amely kulcsfontosságú társadalmi csoportokat érint (EUROSTAT 2018a): a potenciálisan magasabb termékenységi rátával bíró, gyermekvállalás előtt álló fiatalokat, valamint a gazdasági fejlődés, modernizáció és innováció kulcsát jelentő képzeteket (nyelvismeret, szakképzettség). 20 év távlatában hiányozni fog a térség államaiból az (akkor) 40–50 éves korosztály jelentős része, akik elvándoroltak Európa fejlettebb, több munkalehetőséget, jobb megélhetést kínáló országaiba. E téren várhatóan fennmarad, sőt fokozódik a magasán kvalifikáltak elvándorlása (brain drain) mellett a szakképzettséggel rendelkezők elvándorlása is (skill drain), aminek jelenleg nem látni szakpolitikai ellensúlyát a szabályozott bevándorláson kívül (EUROSTAT 2018b).

A közép-európai társadalmak körében – a gazdasági-társadalompolitikai folyamatok függvényében – változik majd a szegénységben élők száma és a társadalmi egyenlőtlenség. E tekintetben mind az Európai Unió egészére, mind közvetlen térségünkre nézve a pozitív forgatókönyv – felzárkózás, modernizáció – a társadalmi csoportok és rétegek közötti gazdasági polarizáció csökkenését, a mélyszegénység és az azzal járó leszakadás és szegregáció mérséklődését jelentheti. Ellenkező esetben azonban nem csupán a társadalmi különbségek, hanem az ezzel járó feszültségek is növekedhetnek, miközben a létminimum közelében élők, a leszakadók politikai kiszolgáltatottsága és inaktivitása állandósul. Közép-Európában jelenleg két irányba mutató folyamatokat látunk – amelyek fennmaradhatnak a következő évtizedben is –: a középosztály megerősítését (a lecsúszás megakadályozását) célzó gazdaságpolitikai törekvéseket; illetve teret engedve a járadékos kapitalizmus piactorzító hatásainak, oligarchák kiemelkedésén és klienshálózatok megerősödésén keresztül a „felső 10%, illetve 1%” távolodását a társadalom egészétől. A térségen belül a társadalmi polarizáció csökkentésének esélyei a jelenleg látható trendek alapján differenciált: a lengyeleknek és cseheknek jobb esélyei vannak a felzárkózásra, míg a magyarok és szlovákok esetén további polarizációra lehet számítani. A balti államok és Románia esetében az elmúlt évtized alapján egyértelműen arról beszélhetünk, hogy az európai integráció relatív győztesei között vannak és azok is kívánnak maradni, ami gazdasági modellváltással és fejlődéssel párosulva együtt jár a társadalmi különbségek mérséklésével is. Ausztria esetében a bevándorlók sikeres munkaerőpiaci, társadalmi, kulturális integrációja igényel majd plusz erőfeszítést.

A leszakadó és szegregált társadalmi csoportok között különösen sebezhető marad a roma kisebbség helyzete (Csehországban, Szlovákiában, Magyarországon és Romániában egyaránt) gyakorlatilag minden téren, ha az oktatási és szakképzési rendszereken keresztül nem integrálódnak a munkaerőpiac hiányterületeire. Ez potenciális konfliktusforrás is lehet, amennyiben politikai téren erősödik a nacionalizmus, a szélsőjobboldali mozgalmak és az etnikai feszültségek szítása.

A nemzeti kisebbségek tekintetében elsősorban a Baltikumban élő oroszok, a Lengyelországba betelepülő ukránok, valamint a több ország területén élő magyarok számára fontos, hogy a sikeres európai integrációs folya-

matok társadalmi modernizációval, gazdasági fejlődéssel és a magas szintű uniós kisebbségvédelmi normák gyakorlati érvényesítésével párosuljanak a következő évtizedekben is – ellenkező esetben e kisebbségek ismételt konfliktusok céltábláivá válhatnak.

A közép-európai társadalmi fejlődést, sőt fennmaradást két alrendszer, az oktatásügy és az egészségügy kell hogy alátámassza – amelyeknek a társadalmak teherbíró képességével arányos átalakítását, bár stratégiai jelentőségű kérdés, eddig a térség politikai vezetői csak halogatták. A fent leírt folyamatok fényében a jelenlegi trendeket folytatva az várható, hogy egyre inkább szűkülni fognak az oktatásra, de különösen az egészségügyre rendelkezésre álló források – miközben a gazdasági modernizáció és az elöregedő társadalom épp ennek ellenkezőjét igényelné. Így várhatóan állami kézből egyre nagyobb mértékben magánkézbe kerül e két stratégiai alrendszer (piacosítás és a privatizáció), szűkítve a széles társadalmi rétegek hozzáférését és erősítve a társadalmi különbségeket. Ugyancsak tovább nehezíti e rendszerek fenntartható működését a humán erőforrás (orvosok, egészségügyi személyzet, tanárok, szakoktatók) növekvő hiánya.

Az itt röviden áttekintett társadalmi trendek és driverek döntő mértékben meghatározzák a térség államainak mozgásterét gazdasági és politikai téren egyaránt.

GAZDASÁGI TÉNYEZŐK

Gazdasági téren a közép-európai államok nyitottsága, nagymértékű függősége és néhány esetben kifejezett sebezhetősége várhatóan a következő két évtizedben is fennmarad (CEPS 2013). Ezek mérséklésére néhány területen célirányos nemzeti gazdaságpolitikai döntésekkel és a külső (többnyire európai uniós) források felhasználásával lehetőség nyílhat. A gazdasági szektorok függősége a termelési láncokban való (többnyire alacsony-közepes szintű) részvételben, az eurózóna államaihoz (elsősorban Németországhoz) fűződő mély kapcsolódásban érhető tetten (például Szlovákia és Magyarország a gépjárműipar terén). Az energiaszektor (földgázellátás) kifejezett sebezhetőségét Oroszországgal szemben a térség államai egy évtizede célzott intézkedésekkel igyekeznek kezelni, és a függést is a források diverzifikálásával csökkenteni. E törekvésnek – különösen az egységes európai energiapiac létrehozására tekintettel – folytatódnia kell a stabilitás erősítése érdekében (EUROPEAN COMMISSION 2014).

Az uniós csatlakozás óta eltelt időszak gazdasági sikere vagy sikertelensége döntően attól függött, hogy a térség gazdasági ágazatai mennyire voltak képesek sikeresen betagozódni, integrálódni az európai termelési folyamatokba azáltal, hogy akár szükségyszerű szerkezetváltásokkal modernizálódtak. A modernizáció nem csupán (döntően EU-s forrásokból megvalósuló) infrastruktúra-fejlesztést és (ugyancsak külső befektetésekből finanszírozott) technológiai fejlesztést jelent, amire általánosan a térségben mindenhol sor került valamilyen mértékben, hanem a humán erőforrás modernizációját is (oktatás-képzés, innováció, kis- és középvállalkozások, start-upok támogatása). Ugyanis Közép-Európa államai elsősorban a szolgáltató szektorban élveznek versenyelőnyt Európában az alacsonyabb bérszínvonalnak és működési költségeknek köszönhetően. Így a következő két évtizedben is azok az országok lesznek vonzóak a befektetések és termelés szempontjából, amelyek magasan képzett munkaerőjükkal és vállalataikkal képesek megfelelni a digitális gazdaság követelményeinek (lásd Észtországot már napjainkban is), vagy az alacsony hozzáadott értéket jelentő „összeszerelő” iparágakban biztosítanak stabil munkaerő-kínálatot. Egyértelmű, hogy jelentősebb modernizációs potenciállal az előbbi, innovációra épülő megközelítés bír, mint ahogy a nemzetgazdaságok exportképessége is ezáltal lenne növelhető.

Az eddigi tapasztalatok alapján probléma – és az is maradhat –, hogy a fejlődés eredményei sok esetben nem az adott országban csapódnak le, adókedvezmények, külföldi anyavállalatok profitja formájában kiáramlanak. Hasonlóképpen alacsony és sporadikus a technológiatranszfer, részben mert a külföldi befektetők őrzik ezt a tudást, részben mert az oktatásból történő forráskivonás nem biztosítja a magasan képzett szakembereket, akik képesek lennének azt átvenni és továbbfejleszteni. E téren különösen kedvezőtlen a kvalifikált munkaerő kivándorlása a térségből.

Az eddig röviden vázolt tényezők következtében a versenyképességi mutatók trendjei egyelőre nem kedvezők a térségben, és ezen elsősorban az oktatás támogatásával, valamint a pénzügyi-működési környezet kiszámíthatóvá és átláthatóvá tételével (egységes, stabil adórendszer fenntartása, korrupció és fekete gazdaság visszaszorítása) lehet javítani.

További átalakulást várunk az energiaszektorban, amely részben stabilitási (függőség csökkentése), részben versenyképességi (alacsony energiaárak), részben technológiai kérdés (átállás a megújuló energiaforrásokra). A térségben a kőszéntermelés racionalizálása (Lengyelország), a nukleáris energiatermelés bővítése (Magyarország) komoly gazdasági, környezeti, egyben társadalmi-politikai problémákat vet fel, amelyek hosszú távon is meghatározzák versenyképességüket (az átállás költségei, külföldi eladósodottság) (EUROPEAN COMMISSION 2014).

A térség gazdasági fejlődésére nézve alapvető hatással voltak eddig is az európai integrációs folyamatok, hiszen a csatlakozást követően az új tagállamoknak jelentős strukturális és infrastrukturális fejlesztési forrásokat biztosított a közösség (EUROSTAT 2018). 2021 után azonban e források elosztása legalább a következő hétéves költségvetési ciklusra várhatóan új hangsúlyokat kap; könnyen lehet, hogy azok a gazdasági nehézségekkel küzdő és stagnáló vagy lecsúszó „déli” tagállamokat fogják előnyben részesíteni. Amennyiben a „keleti” tagállamok 15 év intenzív fejlesztési támogatás után relatíve kedvezőtlenebb helyzetbe kerülnek, arra előre készülniük kell.

Az integrációs vitákhoz kapcsolódó alapvető kérdés a „négy szabadság” (az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad áramlásának) fenntartása és a schengeni rendszer működtetése, amelyek gazdasági jelentősége felbecsülhetetlen, mivel bármilyen fennakadás a termelési és ellátási láncokat napok alatt kiesésekkel és gazdasági veszteséggel sújtja. Ezért fontos Románia teljes körű schengeni csatlakozása és a négy szabadság megőrzése a következő két évtizedben is.

A térség államainak gazdasági teljesítőképessége, sikeressége fogja meghatározni azt, hogy (életszínvonalban, modernitásban) képesek lesznek-e közeledni, s milyen mértékben a centrumhoz, vagy megmaradnak a periférián. Ez döntő mértékben fogja befolyásolni azt is, hogy politikai értelemben milyen lesz a viszony, az EU intézményi reformjához való hozzáállás a nyugat-európai és a közép-európai államok között. A mélyülő európai integráció (például a térség államainak csatlakozása az eurózónához) ösztönző kényszereket teremtene és bizonyos felzárkóztatási hatással bírhat. A jelenlegi, de facto többsébes EU fenntarthatja a gazdasági fejlődés pályáját, míg ennek jogi intézményesülése elsősorban politikai téren és a stabilizációs gazdasági mechanizmusok hiánya tekintetében érintheti kedvezőtlenül a „kimaradókat”. Azt az optimista olvasatot, hogy Közép-Európa gazdasági motor és egyben hatalmi pólus lesz a következő évtizedekben, a stratégiai folyamatok minden esetre nem támasztják alá.

TECHNOLÓGIAI TÉNYEZŐK

A következő két évtized vélhetően legnagyobb lehetőségét, egyben kihívását a térség gazdaságainak digitális átállása, egészen pontosan a digitális ipar követelményeinek való megfelelés fogja jelenteni. A „negyedik ipari forradalom” („Ipar 4.0”),⁷⁸ amelynek ipari-gyártási téren Németország, a digitalizáció és hálózatfejlesztés terén Észtország az úttörője Európában, olyan összekapcsolt kiber-fizikai rendszerek létrehozását teszi szükségessé, amelyek többnyire félautonóm vagy autonóm módon működő eszközökkel (intelligens, működési mintákat és információkat felismerni, akár tanulni képes robotokkal) minimális emberi beavatkozással lehetővé teszik az optimalizált, akár az egyéni igényekre szabott tömeggyártást is. Ehhez a mesterséges intelligencia fejlesztése és alkalmazása is szükségessé válik egyes iparágakban, a maitól teljesen eltérő igényeket támasztva a befektetők és a működtetők felé.

A digitális ipari termelés bevezetése több tekintetben is választások elé állítja Közép-Európát a következő húsz évben. Egyrészt az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy rendkívüli innovációs és anyagi-technológiai-infrastrukturális befektetési igénye van a fejlesztésnek, ami a tömeggyártás révén hosszú távon térül meg – ugyanakkor az alkalmazott emberi munkaerő jelentős mértékű csökkentésével fokozza a versenyképességet a fejlődő országok alacsony munkabérré építő, „hagyományos” termelési folyamataival szemben. Másrészt humán erőforrás szempontjából éppen azt az alacsonyan képzett munkaerőt teszi „nélkülözhetővé”, amivel a közép-európai térség jelenleg is nagyobb mennyiségben rendelkezik, miközben azokból a magasan képzett, specializált, innovatív szakemberekből lesz intenzív felvevőpiaca, amelyből jelenleg is hiány mutatkozik. Ez az oktatási-képzési prioritásokat több területen egyértelműen meghatározza: kiemelkedő munkaerőigény várható az informatikai rendszereket, infokommunikációs hálózatokat fejlesztő, működtető, karbantartó, kiberbiztonsági területen magas szakértelemmel rendelkezők esetében.

Alapvető jelentőségűvé válik a létfontosságú infrastruktúra-elemek fizikális és kibertérbeli védelme, az adatvédelem, az infokommunikációs rendszerek sebezhetőségének csökkentése, az esemény- és következménykezelés – általános értelemben az „ellenálló képesség” növelése, tartalékkapacitások, alternatív működtetési mechanizmusok biztosítása. Minderre a gazdasági (ipari és szolgáltató szektor), állami (kiberbiztonságban érintett szervezetek), és civil szereplők (kis- és középvállalkozások és maga a társadalom) csak célirányos, közös fellépéssel tud felkészülni, ami a vizsgált stratégiai időtávban is rendkívül nagy feladatnak látszik.

Tekintettel arra, hogy a térség gazdaságai milyen nagy mértékben kapcsolódnak a digitális gazdaságra történő átállásban vezető szerepet játszó német iparhoz (példaképpen a gépjárműgyártáshoz), az alkalmazkodás elkerülhetetlen – ennek elmulasztása ugyanis alááshatja a gazdasági fejlődés meghatározó szektorait. Ha azonban a térség államai képesek termelési tevékenységüket és infrastruktúrájukat, elsősorban pedig munkaerejüket ilyen irányban fejleszteni, az átállás nyerteseivé válhatnak.

Technológiai téren ugyancsak gyökeres változást generálhat a megújuló energiaforrások jelentős térnyerése – részben Közép-Európában, de még nagyobb mértékben például Németországban –, ami szabályozott ener-

⁷⁸ Az emberiség fejlődésében az ipari forradalom következő hullámát nevezzük így, amelyet a hálózatokba szervezett, digitálisan összekapcsolt szereplők kifinomult termelési folyamata és ellátási rendszerei, a mesterséges intelligencia elterjedése és emberi beavatkozás nélküli termelési alkalmazása jellemeznek (az első a gőzgéppel meghajtott ipari termeléshez, a második a gépesített gyártási folyamatok elterjedéséhez, a harmadik a digitalizációhoz és automatizációhoz kapcsolódott).

giakereskedelmi környezetben dömpingszerűen, alacsony áron is biztosítani tudja a villamosenergia-ellátást az összekapcsolt energiahálózatokon keresztül. Ez megkérdőjelezi a nukleáris energia további térnyerését (Magyarországon a paksi atomerőmű bővítése) vagy fenntartását (Németországban az „energiafordulat”, a kőszéntüzelésű és atomerőművek tervezett leállítása). Tekintettel a szénhidrogénalapú gazdasági tevékenységek környezetkárosító hatására és a nukleáris erőművek potenciális környezeti-társadalmi kockázataira, ez a technológiai átállás is lehetőségként kínálkozik a térség államai előtt a következő húsz évben.

KÖRNYEZETI TÉNYEZŐK

Közép-Európának környezeti téren a kontinens egészéhez hasonlóan elsősorban az éghajlatváltozás hatásaival és a környezetszennyezés mérséklésével kapcsolatos feladatai lesznek a következő húsz évben. Ezt egészítik ki a természetes környezet (édesvízbázis, termőföldek) megóvásával kapcsolatos tevékenységek – ugyanis ezek terén a térség komoly tartalékokkal rendelkezik.

Az éghajlatváltozás kedvezőtlen hatásai kisebb mértékben az emberekre (egészségügyi kitettség szélsőséges viszonyok között), nagyobb mértékben a mezőgazdasági termelésre nézve jelennek meg (gyakoribb és hosszabb aszályos időszakok, erdőtüzek, pusztító szélviharok, jégesők, az egyenlőtlen csapadékeloszlásból eredő áradások és belvizek, nem őshonos fajok megjelenése). Ez különösen érzékenyen érinti majd azokat az országokat, ahol jelentős a mezőgazdasági termelés szerepe a nemzetgazdaságban (Lengyelország, Magyarország), ezért ott a vízfelhasználás (víz tárolás, öntözés) hatékonyabb formáira lesz szükség.

A klímaváltozás hatásainak mérséklését célzó uniós vállalások az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentése terén teremtenek feladatokat, amelyeket a kényszerű gazdasági szerkezetváltások is elősegíthetnek (például a kőszénfelhasználás befejezése). Lehetősként jelenik meg az energiatermelés – fent röviden vázolt – átállítása, valamint hatékonyabb szabályozás és ellenőrzés által az ipari környezetszennyezés csökkentése. Emellett Közép-Európában is fokozatosan teret nyernek a közlekedés környezetbarát módjai, így az elektromos (később önműködő) autók.

POLITIKAI TÉNYEZŐK

Politikai értelemben Közép-Európa jelenleg nem képez önálló egységet, azonban a regionális együttműködésnek komoly gyakorlati tapasztalata és ma már évtizedes háttere van, különböző formációkban. A regionális fókuszú együttműködést elsősorban külső tényezők teszik indokolttá, hiszen Közép-Európa történelmileg mindig is széttagolt volt, és több etnikai-vallási-modernizációs-politikai törésvonal itt húzódott, húzódik keresztül. Ennél is fontosabb a térség „nagy hatalmak közötti vetettsége”, ami történelmi tapasztalatok alapján a Németország és Oroszország között fekvő kisállamokban a nemzeti lét megkérdőjelezését, az érdekszféra-politikát és a nagyhatalmi elnyomást idézi fel a mai napig – ez különösen erősen érezhető a Baltikumban és Lengyelországban. Nem véletlen, hogy a baltiak az euroatlanti (NATO) és európai (EU) integráció elkötelezett támogatói, és a lengyelek (valamint a románok) a NATO mellett a kétoldalú amerikai biztonsági garanciákat is igyekeznek megszerezni.

A visegrádi négyek (V4) együttműködése, amely ugyan nem intézményesített, de több területre kiterjed (kulturpolitika, energetika, infrastrukturális fejlesztés, digitális átállás, védelempolitika, migrációs politika és

belbiztonság), a térség legfejlettebb együttműködési kerete, és várhatóan az is marad. Ahhoz azonban, hogy együttműködésük túllépjen a szakpolitikai érdekek ad hoc összehangolásán és az európai politikai színpadon is közös fellépést tegyen lehetővé, jelentősen mélyíteniük kell a politikai szolidaritást, a nemzetek körében az egymás felé érzett bizalmat, a gazdasági együttműködést, valamint össze kell hangolniuk jövőképüket olyan alapvető kérdésekben, mint az eurózónához fűződő viszony (Ausztria, a baltiak és Szlovákia része, a többiek nem), az Oroszországhoz fűződő viszony (a baltiak és Lengyelország fenyegetésként, Magyarország és Szlovákia partnerként tekint rá) vagy az EU reformja (mélyíteni az integrációt vagy erősíteni a nemzetállamok szerepét). Ezek a kérdések nem jelezhetők előre, de várhatóan a 2019-es európai parlamenti választás, illetve a 2021–2027-es időszakra szóló többéves uniós költségvetés tárgyalása nyomán komolyabb támpontjaink lesznek, majd megkezdődhet az EU intézményi reformjának tárgyalása, amely akár a közép-európai államoknak kedvezőtlen intézményesített többséges EU kialakításával is végződhet. (Ebben az esetben vélhetően kevesebb gazdasági erőforrás és jóval kevesebb politikai beleszólási lehetőség jutna nekik a „mag-Európa” vonatkozásában.) (EUROPEAN COMMISSION 2012)

Közép-Európának azonban a regionális együttműködési törekvések dinamikus fejlődése ellenére önmagában nincs geopolitikai súlya az országok lakosságszámából és gazdasági teljesítőképességéből adódóan: a V4-eknek sem, sőt még szélesebb körben a 12 országot tömörítő „három tenger kezdeményezésnek”⁷⁹ sem (például az Európai Unió Tanácsában minősített többségi szavazás esetén nem rendelkeznek ún. „blokkoló kisebbséggel” – azaz legalább négy, az EU népességének több mint 35%-át kitevő tagállam szavazatával). 20 éves kitekintésben relatív politikai szerepük, amelyet Európában tudnak játszani, elsősorban attól függ, hogy az általános integrációs és EU-reformfolyamatok mely irányban haladnak tovább. Miközben az EU vezető államai nem érdekeltek a térség széttöredezetségben, a geopolitikai súly növekedése sem érdekük, sokkal inkább bilaterális alapon igyekeznek az ügyeket kezelni. Mivel gazdasági értelemben a térség nagy mértékben függ Németországtól, sőt e függés az olcsó munkaerő biztosítása és a kedvező piaci lehetőségek miatt kölcsönös, bármilyen éles törés komoly rövid távú következményekkel járna.

Az Európai Unió jövőjéről szóló vita egyre inkább felerősödő normaversennyé válik „nyugat” és „kelet” között, amit véleményünk szerint „keleten” a gyors és átfogó modernizációs siker elmaradása miatt érzett csalódottság és a hibáztatható „felelősök” külső keresése, „nyugaton” pedig a posztmodern értékrendhez történő közép-európai „felzárkózás” elmaradása és a patronált kisállamok elégedetlen lázongása váltott ki. Ennek azonban mélyebb társadalmi-politikai okai is vannak, így például Nyugat-Európában a több évtizedes integráció gyengíti a modern nemzetállami kereteket, és a távlati posztmodern föderalizáció irányába mutat, míg Közép-Európában az erős állam igénye és a rendpártiság, a nemzetállam megerősítése és a nacionalizmus még ma is erős támogatottsággal rendelkezik. A szuverenitásmegosztási vitát a posztideologikus, pragmatikus néppártok megerősödött populizmusa sem viszi termékenyen előre – sokkal inkább a politikai tömbök építését és a konfrontációt erősíti, elvéve a racionális vita elől a terepet. Ez a térség politikai kultúráját évtizedekre félrevezetheti, megnehezítve az európai szintű, kompromisszumokra épülő együttműködést és felélesztve a régió belül a nacionalista vetélkedést.

Ugyancsak az eltérő normákat emeli ki az elmúlt évek magyar és lengyel „illiberális demokrácia” koncepciója, amelyet azonban nem a liberális demokrácia alternatív modelljének, hanem hatalomtechnikai eszközkészletnek

⁷⁹ Ausztria, Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia, Szlovénia.

vélünk, amely ugyan a következő húsz évben is meghatározhatja egyes országok jövőjét a térségben, de nem várható, hogy széles körben átveszi a többi állam. A demokratikus fékek és egyensúlyok rendszerének gyengítése és a média jelentős részének állami ellenőrzés alá vonása, a társadalom civil kezdeményezései elleni állami fellépés, a járadékos kapitalizmus, a rendszerszintű korrupció és az oligarchásodás veszélye ugyanis részben veszélyeztetné a térség gazdasági fejlődését, részben szűkítené a lakosság polgári és politikai jogainak, valamint egyéni szabadságjogainak érvényesülési lehetőségeit. Bár a kiüresedő politikai kommunikáció és a biztonságiasítás terjedő gyakorlata nagyobb teret engedhet a térség kormányainak, csak negatív forgatókönyvek esetén várjuk, hogy a közép-európai államok lakossága visszaforduljon azon a demokratikus úton, amin közel három évtizede halad. Húszéves kitekintésben e politikai berendezkedés szempontjából kulcsfontosságú lesz, hogy fenntartható-e intenzív külső forrásbevonás (uniós fejlesztési források) nélkül, avagy kiválthatók-e ezek a nemzetgazdaságok javuló teljesítményével, melynek feltételeiről már szoltunk.

KATONAI TÉNYEZŐK

Közép-Európa katonai biztonságát és a térség országainak fenyegetettség-percepcióját alapvetően meghatározza Oroszország és a Balkán közelsége. Előbbi a baltiak, Lengyelország és bizonyos mértékig Románia, utóbbi Magyarország és Szlovénia, valamint Románia számára bír nagy jelentőséggel – azonban az érzékelt kihívások eltérők, és várhatóan a következő évtizedben is más dimenziókban fognak mozogni. Így az országok figyelme megoszlik, és más jellegű kihívások kezelését helyezi előtérbe.

Mint arra a fejezet bevezetőjében utaltunk, Oroszországot a grúz–orosz és az orosz–ukrán konfliktusok, a provokatív hadgyakorlatok és az átfogó haditechnikai modernizáció nyomán hagyományos katonai és nem hagyományos (tömegpusztító fegyvereken alapuló és a formális háborús küszöböt elmosó aszimmetrikus, ún. hibrid hadviselést alkalmazó) képességekkel rendelkező regionális nagyhatalomként a hidegháború után kialakult európai biztonsági architektúra megbontójaként jelenik meg a térség kisállamai szemében, amely képes és hajlandó katonai erőt alkalmazni a nemzetközi jogi normák megszegése árán is. Bár Oroszország e tevékenységét a NATO és az EU folytatódó keleti bővítési szándékának fényében, klasszikus nagyhatalmi realizmusnak és stratégiai értelemben defenzívnek véljük, amely egy ütközőzóna (Fehéroroszország, Ukrajna, Moldova, a Kaukázus államai) létrehozására és aktív elrettentésre irányul, a közép-európai államok katonai fenyegetésként élik meg és – elsősorban a NATO keretében – ennek megfelelően reagálva területvédelmi képességeiket erősítik. Oroszország részéről a transzatlanti kapcsolat gyengítése, az EU konszenzusos működésének aláásása, egyes államok közvetlen destabilizálása is cél lehet a következő évtizedekben, amely ellen a közép-európai államok haderő-modernizációval és ellenálló képességük fokozásával reagálnak.⁸⁰

A szomszédos Balkán államai ugyanakkor nem hagyományos katonai fenyegetések, hanem instabilitásból eredő válságjelenségek (kiújuló helyi etnikai-vallási konfliktusok) és transznacionális „puha” kihívások (szervezett

⁸⁰ Közép-Európa biztonságára közvetlen hatással lehet Ukrajna destabilizálódása – amelynek esélyeiről a kötet posztsovjjet térséggel foglalkozó fejezete szól.

bűnözés, tömeges ellenőrizetlen migráció) forrása lehet akár még a 2030-as években is, amennyiben az európai integráció jelenleg megakadni látszó folyamata újabb lendületet nem nyer. Ebben a térségben válságkezelő és stabilizációs erőkre lehet szükség, valamint a rendvédelmi, a szervezett bűnözés elleni és a hírszerző szervezetek összehangolt tevékenységére.

Közép-Európa nemcsak a fenyegetettségpercepció, hanem a katonai képességek, védelmi ipari kapacitások tere is megosztott: Lengyelország Európában középhatalom, amely klasszikusan Németországgal és Franciaországgal is igyekszik összehangolni politikáját (az ún. „weimari hármak”), Románia ugyancsak jelentősebb képességekkel rendelkezik, és mindkettő bilaterális amerikai jelenlét biztosítására is törekszik. Számukra és a baltiakra az amerikai és a NATO előretolt jelenlét alapvető fontosságú biztonsági garancia marad. A kisebb államok ugyanakkor korlátozott katonai képességekkel rendelkeznek, amelyeknek érdemi katonai érdekérvényesítési képessége csak szélesebb körű koalíciókban, szövetségi struktúrákban lesz.

Miközben a visegrádi államok 2032-ig szóló együttműködési tervekkel rendelkeznek védelempolitikai téren, és közös haderőelemet (EU Harccsoportot) is létrehozta, amely állandó struktúrává válhat, stratégiai együttműködésük tartalommal való megtöltéséhez több elem hiányzik a már jelzett alapvető kérdések (így például az Oroszországhoz fűződő viszony) tisztázásán túl is. Ilyen a komoly, egyértelmű, átlátható szándékok kommunikálása, az országok stratégiai kultúrájának, így a külpolitikai céljainak közelítése, a bizalom és szolidaritás mélyítése, a haderők összehangolt modernizációja és a védelmi ipari szereplők versenyhelyzetében az egyenlőtlenségek kezelése, valamint a közös tervezés – és lehetőség szerint a képességek csoportosítása és megosztása, a haditechnikai eszközök közös fejlesztése, akár beszerzése felé történő elmozdulás.

A „közös” európai haderőben való részvétel egyértelműen az európai integrációs és reformfolyamatok függvénye. Az állandó struktúrát, közös döntéshozatalt és finanszírozást, műveleti vezetést igénylő mély együttműködést ugyanis, amelyek a nemzeti szuverenitás fontos elemeinek európai szintre történő átadásával járnak, nem minden közép-európai állam kész elfogadni.

HÁROM LEHETSÉGES FORGATÓKÖNYV

2038-ig szóló kitekintésünk három lehetséges forgatókönyvvel – egy pesszimistával, egy realistával és egy optimistával – zárul, amelyek a következők:

1. „Ütközőzóna”

Ebben a negatív jövőképben a politikai, gazdasági, katonai driverek lennének a dominánsak, és kedvezőtlen folyamatok eredőjeként állandósuló válságok jellemeznék a térséget, úgymint: a NATO gyengülése, az amerikai biztonsági garanciák bilaterálissá válása; orosz politikai-gazdasági behatolás és egyes államok destabilizációja; az EU széttöredezése, mély és elhúzódó gazdasági válság; kibertámadásokból eredő válságok (szolgáltatáskimaradások, a pénzügyi és a kommunikációs infrastruktúra összeomlása, ipari létesítmények elleni szabotázsakciók); migrációs válságok sora. A térség államai számára gazdasági fejlődést, politikai érdekérvényesítési közeget és biztonsági garanciákat nyújtó integrációs szervezetek meggyengülésével Közép-Európa újra nagyhatalmi érdekszférák

ütközőzónájába kerülne, mint a 19–20. század túlnyomó részében – annak minden negatív hatásával együtt. Ezzel együtt a fokozódó versengés és az erősödő nacionalizmus felélénkítené a többségi és kisebbségi társadalmak konfliktusait – mind az etnikai csoportok, mind a bevándorlók tekintetében.

II. „Kiüresedés”

Ebben a realista jövőképben a társadalmi, gazdasági és technológiai driverek lennének a dominánsak, és ezek kombinációja a jelenleg látható trendek mentén vinné előre a térség államait. Elsősorban a kedvezőtlen demográfiai folyamatoknak köszönhetően és a gazdasági-technológiai átállás nehézségei következtében a térség mérsékelt sikeres jövőképet jelent a lakosai számára, akiknek körében folytatódik az elvándorlás – míg a helyben maradók a társadalmi ellátórendszereket egyre nehezebben tudják fenntartani. E forgatókönyv legfontosabb drivere az európai gazdasági modernizációs folyamatokhoz (digitális és energetikai átálláshoz) történő sikeres vagy sikertelen csatlakozás, amely döntő hatással lesz arra is, hogy a térség államai maguk is felzárkózó és modernizálódó, vagy stagnáló és periferezálódó pályán mozognak-e majd. Hasonlóképpen a gazdasági siker és a társadalmi modernizáció fogja meghatározni azt is, hogy a közép-európai lakosok milyen fokú és mélységű európai integrációban lesznek érdekelték, avagy ezzel szemben az európai többsebséges modellt fogadják el (önszántukból kimaradva vagy kényszerűen kihagyva).

III. „Modernizáció”

A pozitív jövőképben a gazdasági, technológiai és politikai driverek a dominánsak, és kedvező hatásaik egymást erősítik: a gazdasági modernizáció és a technológiai átállás teret nyer, nemcsak a közép-európai államok együttműködése mélyül, hanem az európai integráció is új, konszenzusos alapokra kerül. A versenyképesség fokozása, a termelési modellek optimalizálása és a technológiai, valamint a humán erőforrás tekintetében bekövetkező modernizáció mérsékelni tudja a kedvezőtlen demográfiai folyamatokat, és a közép-európai nemzetek létszámukban „kisebbségek”, azonban sikeresebbek lesznek. Az európai politikai konszenzus lehetővé teszi a közös fellépést igénylő kérdések (intézményi reform, kiegyensúlyozott döntéshozatal, szektorális fejlesztések) megoldását, valamint az EU közös külpolitikai cselekvőképességének megerősítését is. Az Európai Unió megerősítése stratégiai autonómiát teremtene a biztonság és védelem terén olyan esetekre is, amikor a NATO (például az Egyesült Államok eltérő érdekei következtében) politikailag nem tud vagy katonailag nem képes valamely fenyegetésre reagálni.

E három alternatív jövőkép mellett érdemes szem előtt tartani néhány kis eshetőséggel, de rendkívül nagy hatással bíró „stratégiai sokk” lehetőségét is, mint egy mély és elhúzódó német politikai-gazdasági válság; bármely nem tervezett (véletlen incidensből kifejlődő) NATO–oroszkatonai konfliktus; vagy akár pozitív vonatkozásban a közép-európai térség gyors ütemű gazdasági és társadalmi modernizációja.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK:

- CEPS (2013): *The Global Economy in 2030. Trends and Strategies for Europe*. Forrás: https://www.ceps.eu/system/files/Global%20Economy%20in%202030_small_0.pdf(A letöltés dátuma: 2018. 08. 01.)
- CSIKI Tamás – TÁLAS Péter – VARGA GERGELY (2014): KELET-KÖZÉP-EURÓPAI PERSPEKTÍVÁK 2030-IG. *NEMZET ÉS BIZTONSÁG – BIZTONSÁGPOLITIKAI SZEMLE*, 7. ÉVF., 2. SZ. 36–44.
- ENSZ (2015): *POPULATION 2030*. FORRÁS: <HTTP://WWW.UN.ORG/EN/DEVELOPMENT/DESA/POPULATION/PUBLICATIONS/PDF/TRENDS/POPULATION2030.PDF>(A LETÖLTÉS DÁTUMA: 2018. 08. 01.)
- ESPAS (2015): *Global Trends to 2030: Can the EU meet the challenges ahead?* Forrás: <https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/espas%20report%202015.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 01.)
- EUROPEAN COMMISSION (2012): *GLOBAL EUROPE 2050*. FORRÁS: HTTPS://EC.EUROPA.EU/RESEARCH/SOCIAL-SCIENCES/PDF/POLICY_REVIEWS/GLOBAL-EUROPE-2050-REPORT_EN.PDF (A LETÖLTÉS DÁTUMA: 2018. 08. 01.)
- EUROPEAN COMMISSION (2014): *2030 ENERGY STRATEGY*. FORRÁS: <HTTPS://EC.EUROPA.EU/ENERGY/EN/TOPICS/ENERGY-STRATEGY-AND-ENERGY-UNION/2030-ENERGY-STRATEGY> (A LETÖLTÉS DÁTUMA: 2018. 08. 01.)
- Eurostat (2018): *Economic Indicators*. Forrás: <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/economy/desktop/index.html> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 01.)
- Eurostat (2018a): *Migration and migrant population statistics*. Forrás: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics (A letöltés dátuma: 2018. 08. 01.)
- Eurostat (2018b): *People in the EU – Statistics on Demographic Changes*. Forrás: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=People_in_the_EU_-_statistics_on_demographic_changes (A letöltés dátuma: 2018. 08. 01.)
- MÁRKY Zoltán (2018): Egyedi-e a V4? Regionális együttműködési minták az EU-ban. In BALASKÓ Angéla szerk.: *A Visegrádi Négyek jelentősége, struktúrája és értékei*. Budapest, KKI. 52–72.